

Szekfü András:
Lajtha és Höllering
Zene és film viszonyának a korban új megközelítése¹

Lajtha László és Georg Höllering (vagy később: George Hoellering) munkakapcsolata és barátsága nem ismeretlen a magyar zenetörténet-írás számára: Berlász Melinda, Erdélyi Zsuzsanna, Gyenge Enikő, Solymosi Tari Emőke forrásközléseire és tanulmányaira gondolok.² Solymosi Tari Emőkének személyes tanácsait is köszönöm. Köszönettel tartozom Lajtha Ildikónak is, aki számos kérdésemre türelemmel válaszolt, megosztotta velem a családi emlékezet kincseit.³ A filmtörténész, aki Höllering-monográfián dolgozik,⁴ sokat tanulhat, és tanult is mindezekből. A zene és film viszonyát azonban a film felől is meg lehet közelíteni – erre vállalkozom a következőkben.

Tudjuk, hogy Höllering 1934 nyarán – akkori szóval – kultúrfilm-felvételeket készített a Hortobágyon, a tájról, a lovakról, tehenekről, a madarokról és a pusztai emberekről. Ezeket a felvételeket mutatta meg Móricz Zsigmondnak 1934 késő őszén, aki az év karácsonyán publikálta Komor Ló című filmnovelláját. A terv átalakult: kultúrfilm helyett – mai szóval – dokumentum-játékfilm készült. Ehhez a filmhez keresett Höllering zenét, így jutott el Bartók közvetítésével Lajtha Lászlóhoz. 1935 nyarán ismét hetekig forgatott a Hortobágyon: ezúttal a játékfilmes részeket, főleg civil szereplőkkel, helybeli csikósokkal, gulyásokkal, paraszttal. De hogyan alakult ki a *Hortobágy* mint zenés film szerkezete?⁵ Az eddigi és a most feltárt forrásokból ez, ha nem is teljesen, de megbízhatóan rekonstruálható.

Nyilvánvaló, hogy Lajtha (valamikor 1935 első felében) megtekintette a felvett kultúrfilm-anyagot. Ennek alapján alakították ki Hölleringgel azt a zenei koncepciót, hogy a filmben lesznek szimfonikus zenei blokkok, de szöveges és instrumentális népdalok is, eredeti (azaz nem feldolgozott) formában. Az is kiderült, hogy nem elég azokból a népdalokból válogatni, amelyeket a civil szereplők maguk is ismertek, énekeltek. A kész filmben elénekelt népdalok között alig van ilyen. A dalok többségét be kellett tanítani a film szereplőinek. Ehhez pedig egy zenei szakértőnek tartósabban jelen kellett lenni a forgatáson. Lajtha László erre a

¹ A tanulmány a Lajtha László halálának ötvenedik évfordulója tiszteletére rendezett konferencián, 2013. február 16-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Ezekből válogatást lásd a Felhasznált irodalom részben, a tanulmány végén.

³ Lajtha Ildikó, személyes interjú, 2011. szeptember 30.

⁴ Höllering életének és munkásságának rövid összefoglalását lásd: [Szekfü András: „Magánkalóz a filmdzsungelben”. Magyar film.hu, 2012. márc. 21.](#)

⁵ A *Hortobágy* egészében és részleteiben is [felkerült az internetre](#), gyenge képminőségben, de tájékozódásra alkalmasan. A tanulmányban jelölt linkek is erre az oldalra utalnak.

feladatra nála tizenhat évvel fiatalabb tanítványát, Balla Pétert javasolta, akin ezzel segített is. Bár Hölleringék is szűk büdzsével készítették a filmet, a fiatalember számára jelentős volt a filmesektől kapott tiszteletdíj.⁶

Ki volt Balla Péter (1908–1984)? Lajtha tanítványa, maga is sikeres népdalgyűjtő, tudós, hegedűművész, „a népdaltanítás apostola”. Talán a legalkalmasabb ember arra a feladatra, amelyre Lajtha kiszemelte. (És akármennyire is csak címszavakban utalunk az életére, azt meg kell említenünk, hogy református egyházi kapcsolatait kihasználva, mintegy hatvan üldözöttet mentett meg a holokauszt idején, hamis papírokkal, búvóhelyszerzéssel. 1995-ben Balla Péter posztumusz megkapta a Yad Vashem Intézettől a Világ Igaza kitüntető címet.⁷

A Hortobágy-film dokumentumainak többsége (a cenzúraanyagok kivételével) elveszett. Ami megmaradt, azt három hagyaték őrizte meg: Móricz Zsigmondé, Balla Péteré és Passuth Lászlóé. A film forgatókönyvének utolsó változatát, melyből 1935 nyarán végül is dolgoztak, Balla Péter családja őrizte meg.⁸ Mit árul el ez a forgatókönyv a zenei konstrukció alakulásáról?

Közvetlenül keveset, áttételesen, kikövetkeztethető módon nagyon is sokat. Számos hivatkozás van benne zenére, de a népdalutalások soha sem konkrétak. A szimfonikus blokkokra nyilván nem lehetett konkrétan utalni, de a népdalokról is legfeljebb csak annyi található a forgatókönyvben, hogy „pásztordallam” vagy „régí népdal” vagy „rezes banda”. A megvalósult filmbeli éneklések egy része egyáltalán nincs feltüntetve, más része pedig csak általánosságban: „a lányok éneke”, „Juliska éneke”. Ez azért fontos, mert komoly helyszíni (hortobágypusztai) művészi alkotótevékenységre utal. Ha a forgatókönyv nem jelez dalolást, de a filmbe mégis bekerült; vagy jelez ugyan, de a filmben végül nem – vagy másképp – szerepel zene, akkor a felvételkor kellett átírni a forgatókönyvet:

A csárdában. Pista ül egy liter bor mellett. Könyökére támasztja fejét, és bánatosan néz maga elé. A primás valami hallgatót húz a fülébe.

Ehelyett Pista állva, a kamerával szembenézve énekel, egyáltalán nem bánatosan, és egyáltalán nem hallgatót – de erről még később.

⁶ Lajtha Ildikó, idézett beszélgetés.

⁷ Havas és Kulifáy, 1992, [Kalmár](?), 2009.

⁸ Ezúton köszönöm lányai, Balla Vilma és Balla Zsuzsanna segítségét. A forgatókönyv a család birtokában van.

Milyen a *Hortobágy* zenei struktúrája? Meghatározó pillérei ennek a struktúrának Lajtha szimfonikus zenekari blokkjai. Ezek előtt, után és között az instrumentális és a pásztorok által énekelt népdalok érzékeltetnek általános hangulatokat. Végül öt esetben a történet főszereplői énekelnek „saját” népdalokat.

Hogyan alakult 1930 után, a hangosfilm korai éveiben a – jobb szó híján – komolyzenei, akár modernista zeneszerzők és a film viszonya? Kérdésemre Hubai Gergely a következőket írta:

Dmitrij Sosztakovics néma és hangos filmekben is dolgozott, ezek részéből szinte azonnal valamilyen koncertművet is írt. 1934-ben Szergej Prokofjev Kizsé hadnagy című műve is ilyen utat járt be: először filmzene volt, aztán ebből készült egy szvit, amit nagy sikerrel játszottak. Arra, hogy zeneszerző koncertművet írt a filmhez, talán jó példa Arthur Benjamin Viharfelhő-kantátája, melyet A férfi, aki túl sokat tudott című Hitchcock-film számára írt (1934), és később koncerteken is játszották. Hanns Eisler életművében gyakorlatilag minden Suite für Orchester darabja egy vagy több filmzene összegyűréséből született, ezek közül nyilván a hármasszvit a legismertebb (ez a Kuhle Wampe mellett egy holland dokumentumfilmből is tartalmaz zenéket). Összességében elmondható, hogy ha valaki komolyzenei múlttal filmzenét írt, akkor abból általában szinte azonnal készített koncerten előadható művet is. A már említett művészekon kívül így tett Angliában például Sir Arthur Bliss, William Walton és Arnold Bax.⁹

Höllering számára nyilvánvalóan Bertold Brecht, Hanns Eisler és Slatan Dudow *Kuhle Wampe* (1932) című, erősen irányzatos munkásfilmje volt a példa, hiszen abban ő gyártási vezetőként lényegi közreműködő volt.¹⁰ A *Kuhle Wampe*hoz Eisler háromféle zenét írt:

1. nagyobb zenei blokkokat, kifejezetten modernista stílusban, ezek a filmben a képileg fontos, hosszabb montázs-képsorokat kísérik
2. balladákat, melyeket neves előadók (Helene Weigel, Ernst Busch) képen kívül énekelnek
3. és tömegdalokat, melyeket a szereplő csoportok–tömegek közösen énekelnek (ilyen például a Szolidaritás-dal).

⁹ Hubai Gergely, magánlevélben, a szerző kérdésére válaszolva. 2013. február 15.

¹⁰ Bertold Brecht – Slatan Dudow – Hanns Eisler – Ernst Ottwalt: *Kuhle Wampe oder Wem gehört die Welt?* (1932). DVD kiadása: Filmedition Suhrkamp, 2008. Georg M. Höllering mellett a film gyártásvezetője volt Robert Scharfenberg is.

A Lajthával közösen kialakított koncepció a *Hortobágy* esetében merített az Eisleréből, de el is tért attól.

1. Lajtha is ír hosszabb összefüggő zenei blokkokat (kihajtás, vihar, lótemetés). Azonban Höllering ezeken belül időnként hangsúlyosan elhelyez életbeli zajokat (paták dobogását, állatok hangjait), sőt dialógusokat is. Lajtha a jelek szerint ezeket nem tekintette a zene integritását csorbító mozzanatoknak, minthogy nem is azok: a képek logikája alapján beilleszkednek a hangszövetbe.
2. Személytelen műzenei balladákat Lajtha nem használ, viszont a filmben a fontosabb felnőtt szereplők „saját” népdalokban is megfogalmazzák lelkiállapotukat.
3. Műzenei tömegdalok sincsenek, viszont vannak kórus – mindig férfikar – által énekelt népdalok és egy népballada.

A továbbiak megértéséhez szükségünk van a film eseményeinek vázlatára. A *Hortobágy* három generáció történetét jeleníti meg. Van egy idős pár, akik egymásra találnak. Van egy fiatal lány, Juliska, aki kiharcolja, hogy ne Pistához, a gazdag paraszthoz kelljen mennie, hanem Mihályhoz, a vagyontalan csikós fiúhoz, akit szeret. És van Juliska öccse, Jancsi, aki már nem akar csikós lenni, gépésztanoncnak áll a pusztában földgázt kereső fűrőtoronyhoz. Főszereplő továbbá Czinege számadó, Juliska és Jancsi édesapja, aki a hagyományos életformát és szokásokat képviseli, de a film végén mégis enged a fiataloknak.

A *Hortobágyban* kialakul egyfajta zenedrámái szerkezet. Lajtha nagyzenekari tablói mintegy megemelik a filmet, és erre a megemelt alapzatra épül a kétféleképpen használt népdalok struktúrája: a személyes-vallomásos és az általános-kollektív népdaloké.

Elmondható, hogy a szimfonikus tablókhoz csatlakozó népdalok végső soron korai folklór-musical műfajiságot valósítanak meg. És nem is akárhogy. A folklór bartóki-kodályi-lajthai szinten jelenik meg. Nincsen a filmben semmi „völkisch”, semmi népieskedő, semmi operettes – az életesemények néprajzi hitelességgel jelennek meg. A musical műfajából pedig a *Hortobágy* nem saját korának amerikai vagy európai filmjeire hasonlít, hanem inkább a *West Side Story*val kezdődő újabb stílust előlegezi meg, amely nem az operettből, hanem, merész vállalással, az operából merít inspirációt.

A musical egyszerű meghatározása szerint „...olyan film, amelynek jelentős részében diegetikus (a filmen látható szereplők által játszott) zene szól.”¹¹ A szórakoztatóipari

¹¹ Rick Altman: A musical, [1996]. In: Új Oxford Filmenciklopédia, Budapest, 2003., 303.

musicalfilmekben éppen ezért állandó erőfeszítést látunk, hogy a szereplők dalra fakadhassanak. Höllering, Lajtha és Balla ezzel szemben két megoldást is tud alkalmazni: egyrészt a szereplők bemennek a hídi vásárba, ahol a mulatás, az éneklés hozzátartozik a naphoz, másrészt a harmincas évek Magyarországn az sem számított kirívónak, ha valaki, például szekérhajtás közben, kedvére énekelgetett.

1. [Személyes népdal, éneklő Juliska, a szekéren \(43'41''\)](#):

Ihajla, ezt a kislányt nem az anyja nevelte
Ihajla, zöld erdőbe a vadgalamb költötte
Nem kell néki édesanyja cifra selyem dunnája,
Ihajla, betakarja szeretője subája.

2. [Személyes \(mert hortobágyi\) népdal, éneklő Czinege számadó, Juliska apja \(50'15''\)](#):

Elkurjantom magamat a nagyiványi utcán,
Hadd hallja meg az a lány a maga udvarán.

3. [Személyes népdal, az előzőnek második versszaka, éneklő Mihály, Juliska kedvese \(51'45''\)](#):

Én voltam az apámnak a legkedvesebb fia
Mer' engem a szerelem vezetett a rosszra.
Mer' engem a szerelem vezetett a rosszra.

4. [Személyes népdal, éneklő Kovács Imre, az öreg számadó, részlet \(52' 07''\)](#):

Zöld a pázsit, megnőtt a fű,
Az én rózsám kökényszemű,
Haja szívem, fáj a szívem,
Vajon ki gyógyít meg engem?

Figyeljünk fel a dalok filmbeli alkalmazásának finomságaira! Czinege számadó dala alig személyes, csak a nagyiványi utca érinti őt, meg talán az emlékezés legénykorára, amikor kurjantatott... Mihály ennek a dalnak második versszakát vállalja fel, egy apja korú emberrel – mai szóval –, a „főnökével” táncol, aki reménye szerint apósa is lesz. Ebben az erőtérben kap sajátos villódzást, hogy ő az apja legkedvesebb fia, akit a szerelem vezetett a rosszra.

Utóbbi fél mondat sejteti, hogy itt még lehet konfliktusa apa–apósával. Végül pedig az öreg számadó vénségére talál rá (újra) párjára, a fiatalok szelíd iróniával figyelik, hogy az ő rózsája kökényszemű, a párja viszont igazi szeretettel mosolyog rá.

A következő percben kibomlik a konfliktus Mihály és a számadó által kiszemelt leendő férj, Pista között.

[A kezdet \(54'45"\)](#): Mihály rágyújt Juliska nótájára (Ihajla, ezt a kislányt...), amitől a nóta kettejük nótája lesz, majd felkéri a lányt, és hosszan táncolnak. A felpaprikázott Pista megpróbálja lekérni. Dulakodásra kerül a sor, Pista berepül a kármentőbe.

Ami ezután következik, azt a film zenedramaturgiailag egyik leginkább figyelemreméltó mozzanatának tartom. Ugyan az apa elválasztja Juliskát Mihálytól, de a nők hazamennek, Pista egyedül marad a vereségével. És ekkor énekelni kezd.

[5. Személyes népdal, éneklí Pista, a vesztes udvarló \(56'45"\)](#):

Kiesett a Britannika szivar a zsebemből
Kiestem én a rózsám kegyéből
Ha kiestem, nem leszek azért árva,
Jajj de szépen „ongerálnak” az új kávéházban.

Lajtha, Balla és Höllering a vesztesnek, a negatív hősnek is adnak egy alkalmat, hogy megmutassa magát, hogy meglepő módon visszanyerje megtépzott emberi-férfiúi méltóságát. Ez csak a jobb operákra jellemző nagyvonalúság, a negatív hős emberként mutatása hitelesebbé teszi a film összes többi, többnyire pozitívként ábrázolt szereplőjét is.

Összefoglalásul: sohasem fogjuk megtudni, hacsak elő nem kerül egy eddig nem ismert dokumentum, hogy a fent elemzett zenedramaturgiai struktúra pontosan mennyit köszönhet Hölleringnek, mennyit Lajthának, és mennyit Balla Péternek. Azt viszont remélem, sikerült érzékeltetnem, hogy mindhármuk kontribúciója jelentős volt. A *Hortobágy* kultúrfilmnek indult, de a tehetségek szerencsés összjátéka folytán – Schäffer László zseniális képeiről most nem is beszélhetünk – korát sok tekintetben megelőző, műzenét és népzénét szervesen ötvöző folk-musical lett belőle.

Felhasznált irodalom:

Berlász, Melinda: Lajtha and T. S. Eliot. *Hungarian Quarterly* 33:(3) pp. 163–170. (1992)

Erdélyi Zsuzsanna: A kockás füzet: úttalan utakon Lajtha Lászlóval. [Jegyzetek és utószó: Solymosi Tari Emőke] Budapest, 2010.

Geszti Pál, „Vendégünk: Georg[e] Hoellering, a Hortobágy rendezője”, *Filmkultúra* 1967/6: 42–44.

Gyenge Enikő: „Önarckép tollal. Lajtha László kiadatlan levelei (3)”, *Muzsika* 46/4, 2003. április, 9–13.

Havas Gábor és Kulifay Albert: [A Soli Deo Gloria szövetség története](#). [Budapest, 1992. március.] *Utolsó letöltés: 2013. jún. 13.*

[Kalmár]: Balla Péter: [A magyar népdal apostola](#) (2009) *Utolsó letöltés: 2013. jún. 13.* A szerző bizonytalan, az esetleges eredetit nem találtam.

Köves Judit, „Szívügye – a magyar film” [Interjú G.M. Hölleringgel] *Film, Színház, Muzsika* 1967. július 21., 22.

Lajtha, László: „Music and Films”, *The Chesterian* 23/155 (July 1948): 3–9. Magyarul: *Lajtha Művek I.*, 270–274.

Berlász Melinda (szerk.): Lajtha László összegyűjtött írásai. Budapest, 1992.

Novell-Smith, Geoffrey (szerk.): Új Oxford Filmenciklopédia, [1996] Budapest, 2003. (A magyar kiadás szerkesztői: Török Zsuzsa, Balázs Éva.)

Solymosi Tari Emőke: Filmzeneírás – szabadon: Höllering és Lajtha. *Magyar Zene*, 2010/1 XLVIII. évf. 1. szám, 2010. február, 69–73.

Solymosi Tari Emőke: Lajtha László színpadi művei. Egy ismeretlen műcsoport a szerzői életút kontextusában. Doktori disszertáció, 2011, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest.